

UNICORNIS

APOTEKARSOCIETETENS SEKTION FÖR FARMACIHISTORIA

NUMMER 2 ANNO 2017

Under senare år har Apotekarsocietetens farmacihistoriska museum tillförts sex donationer i form av apoteksskyltar. **1.** Hjort från apoteket Hjorten i Kalmar, donerad av Apoteket AB 2016; **2.** Lejon från apoteket Lejonet i Uppsala, donerad av Apoteket AB 2016. Konstnär Marylyn Gierow, tillverkad 1993; **3.** Örn från apoteket Örnen i Stockholm, donerad av Apoteket Hjärta 2014. Skulptör Christian Eriksson (1858-1935); **4.** Grip från apoteket Gripen i Stockholm, donerad av innehavaren Birger Nordin 1981, till museet 2016. Konstgjutare Per Ljung (1743 - 1819); **5.** Hjort från apoteket Hjorten i Malmö, donerad av Apoteksgruppen 2017. Skulptör Anders Olson (1880-1955); **6.** Liggande hjort med mortel ursprungligen från apoteket Hjorten i Stockholm, sedan Hjorten i Malmö och senast Hjorten i Gislaved. Donerad av apotekare Folke Schmerling före 1972, till museet 2013, nu deponerad på Hagströmerbiblioteket tillsammans med Apotekarsocietetens deponerade inkunabler. *Fotografer: 1-4 Ingrid Helander, LmV, 5 Björn Lindeke och 6 Anders Cronlund.*

Björn Lindeke utsedd till hedersmedlem i Sektionen för farmacihistoria

Professor emeritus Björn Lindeke utsågs enhälligt vid sektionens årsmöte den 6 november till hedersledamot i sektionen. Lindeke

Björn Lindeke

har under ett drygt decennium varit aktiv i styrelsen för Apotekarsocieteten och dess sektion för farmacihistoria och varit en av farmacihistoriska museets guider. Han har etablerat värdefulla nätverk med museer, institutioner och forskare till nytta för Apotekarsocieteten och dess sektion för farmacihistoria. Björn har genom ett stort antal publikationer och framträdanden, både inom och utom landet, berikat farmacihistorien med tyngdpunkt i den tidiga svenska farmacins framväxt i stormaktstidens samspel mellan politik, kommers och idéströmningar. Hans högklassiska forskning inom humaniora förankrar farmacin i ett bredare sammanhang.

Apotekarsocieteten farmacihistoriska museum utökat med ett ACO-rum

1939 tog Apotekarsocieteten upp konkurrensen med industritillverkade läkemedel genom att starta den s.k. ACO-rörelsen och registrera varumärket ACO, Apotekens Composita. Så småningom växte 23 produktionsenheter, distriktslaboratorier – dlab – fram, knutna till stora apotek över landet. Verksamheten växte snabbt från 160 preparat år 1940 till 4 000 produkter 1959 och utgjorde då 1/3 av apotekens alla sålda förpackningar. När apoteken förstatligades

Fr. vä.: Press för extraktionsrester, emulsionsmaskin, mantlat värmebad för bl.a. salvor, rundlöpare samt blandare.

1971 hade produktionen koncentrerats till 8 st. dlab som vuxit till läkemedelsfabriker, varav 6 överfördes till Statsföretag AB och utgjorde starten för ACO Lä-kemedel AB.

Genom donationer från Apoteket AB och Farmaceutiska fakulteten samt en deposition har en maskinpark representativ för dlab under 1950- och 60-talet samlats i en ny utställning på museet. Genom nytillverkning av delar har en tablettmaskin, s.k. rundlöpare, återställts i körbart skick. Utställningen visar dessutom ett stort antal ACO-förpackningar från olika decennier. Utställningen invigdes den 30 maj av Apotekarsocieteten ordförande Märjit Johansson med ett 25-tal personer närvarande.

Anders Cronlund

Fr. vä.: Anders Cronlund, Alice Hörnell, Märjit Johansson samt Ingrid Helander.

Sektionen för farmacihistoria

Unicornis utges av Sektionen för farmacihistoria,
Box 1136, 111 81 Stockholm.

Redaktionskommitté:

Åke Arvidsson, redaktör, ake.arvidsson@officinalis.nu

Ola Flink, flink.ola@gmail.com

Anders Cronlund, ordförande

Birgitta Karpesjö, ansvarig utgivare

Susanne Henriksson, layout

A Apotekarsocieteten

© Apotekarsocieteten, Sektionen för farmacihistoria

Innehåll

Björn Lindeke utsedd till hedersmedlem i Sektionen för farmacihistoria	2
Apotekarsocieteten farmacihistoriska museum utökat med ett ACO-rum.....	2
På gång i sektionen och i museet	3
Phamaciaminnen	3
Kvinnor på apotek	4
Spongia – om svampdykeri i Östersjön	6
Gifter och läkemedel – en toxikologisk tillbakablick.....	7
Abortmetodernas historia i Sverige	9
Några nedslag i Nordic Medical History Congress 2017..11	

På gång i sektionen

Sektionen för farmacihistorias årsmöte genomfördes 6 november i Apotekarsocieteten.s bibliotek med ett 30-tal närvarande. Innan mötet visades museet för intresserade och professor emeritus Lennart Dencker höll ett intressant föredrag om *Gifter och läkemedel – en toxikologisk tillbakablick*. Alla styrelseledamöter omvaldes utom Martin Svensson, som av tidsskäl bett att få övergå till suppleant. Av tidsskäl avsåg sig även suppleanten Lisa Ekstrand fortsatt ledamotskap. Som ersättare för Martin invaldes Ulla Beckman Sundh. Vid årsmötet utsågs den tidigare sektionsordföranden Björn Lindeke till hedersledamot i sektionen, se separat presentation. Vid det påföljande konstituerande styrelsemötet utsågs Bo Ohlson till vice ordförande, Ola Flink till sekreterare och Åke Arvidsson till redaktör för Unicornis. Till styrelsens arbetsutskott utsågs undertecknad, Bo Ohlson, Ola Flink samt Ulla Beckman Sundh. Till ordinarie fullmäktigeledamöter valdes sektionens ordförande och sekreterare. Protokoll från årsmötet finns utlagt på sektionens hemsida.

Förutom återkommande verksamhet som tema-kvällar/studiebesök, utgivning av Unicornis, museiguider, hantering av museets föremål och upplysningar till museer och individer planeras en modernisering av sektionens hemsida. Från det engagerade auditoriet förslogs dessutom att sektionens namn ändras till Sektionen för farmaci- och *läkemedelshistoria*, att verka för att farmacihistoria får en plats på Läkemedelskongressen samt att sektionens årsmöte byggs ut till en historiedag med fler föredrag och debatter.

Närmast i höst genomför traditionsenligt "Glöggmingel" tillsammans med Stockholmskretsen den **12 december** i APS:s bibliotek. Glögg serveras från 18.30. Efter minglet håller apotekaren och dr odont. Sc. Göran Redmalm ett kåseri om *Dialysens barndom – ett äventyr för sjukhusapotek*.

På gång i museet

Efter vårens iordningställande av ACO-rummet i museet har nu arbetet inletts med att modernisera det s.k. Industrirummet. Detta har visat tre svenska och två utländska företags historia samt farmakopéer och vissa sjukhusassocierade föremål. Den nya utställningen avser att visa samtliga svenska läkemedelsföretags historia under 1900-talet, deras bildande/fusionerande, forskning och huvudprodukter liksom framträdande personer inom företagen. Målet är att arbetet slutförs under våren. Under hösten har styrelsen även fört samtal med företrädare för projektet Digitalt museum, som visar samlingar från ett 10-tal museer.

Som jag skrev i Unicornis 1/2017 pågår en utredning om museibyggnadens framtid. Gruppen har nu haft fem möten. Fyra användningsområden har utretts: bibehållet museum, hyreslägenheter, kontorslokaler samt en mix av konferenslokaler och museum.

De två mittersta alternativen har strukits som oförenliga med APS:s ändamålsparagraf. Det sista alternativet skulle innebära museum i byggnadens bottenplan och konferenslokaler i övrigt. Museiytan i bottenplanet skulle bli två rum á 30 m² att jämföras med dagens ca 400. Det kan enligt min uppfattning inte motsvara §2 i APS:s stadgar att "förvalta och *utveckla* ett vetenskapligt bibliotek och museum". Kostnaden för att rusta upp museet hamnar mellan 0-7 mkr beroende på ambitionsnivån. Störst utgift gäller en handikappanpassning för ca 2,5 mkr. Till denna investering bidrar Boverket (handikappanpassning av icke kommersiella lokaler, som allmänheten har tillträde till). Investeringkostnaderna för mixen museum/konferenslokaler är beräknade till 17 mkr. Marknadsläget för konferenslokaler i Stockholm är oklart, men utbudet av dessa från hotell, museer, branschorganisation och rena konferensanordnare är omfattande i city. Trots den stora insatsen beräknas den inte generera ett överskott främst på grund av de höga personalkostnader sådan verksamhet för med sig. Under diskussionen på sektionens årsmöte framfördes dessutom en oro för att APS:s skattefrihet som stiftelse kan komma att ifrågasättas om ännu en verksamhet flyttas över till Läkemedelsakademien i Stockholm AB.

Under året har museet mottagit ett tiotal donationer av olika omfattning. Särskilt kan nämnas en samling produktkataloger för Leo AB från 1940 och 1950-talen samt kataloger för Mekos läkemedel från 1960- och 1970-talen, skänkta av Jerker Ahlin, Helsingborg. En förgylld hjort, från f.d. apoteket Hjorten i Malmö har skänkts av Apoteket Hjärta.

Försäljningen av en ny uppsättning överskottsföremål från museet har blivit försenad, men beräknas komma igång vid årsskiftet. Museet drivs på ideell bas utan någon anställd. Det är vid sidan av guider behov av andra insatser: föremålsvård, försäljning, marknadsföring, fotografering mm. Om du som läser detta har tid och lust att hjälpa till så kontakta undertecknad.

Anders Cronlund, ordförande

anders.cronlund@apotekarsocieteten.se

Mobil: 08-723 50 50

Pharmaciaminnen

Arne Palm, pensionär och tidigare anställd på Pharmacia, nu medlem i Pharmaciaveteranerna – och i sektionen – har tipsat om en mycket intressant och heltäckande presentation av Pharmacias historia på nätet.

Gå till <http://www.pharmaciaveteranerna.se/> och scrolla långt ner på sidan så finner du en länk som leder till såväl text som bilder kring företagets historia. En annan länk leder till en samling av alla Pharmacialoggorna genom tiderna. Undra vad alla dessa har kostat att byta till?

Tack Arne!

Agnes Arvidsson
Matrikelbild. Fotograf okänd.

Kvinnor på apotek

När de kvinnliga läkarnas förening firade hundraårsjubileet för den första kvinnliga läkaren, Karolina Widerström, fyllde de Berwaldhallen med ett heldagsprogram om de kvinnliga läkarpionjärerna. Vad visste jag om våra kvinnliga pionjärer och varför hade vi inte haft någon kvinnliga farmaceuters eller apotekares förening? Jag bestämde mig för att ta reda på litet av det.

Det visade sig vara ganska enkelt, om än något tidskrävande, att hämta basfakta. Vilka var pionjärerna, var utbildades de, var arbetade de. Betydligt svårare var det att finna information om arbetsförhållanden, arbetsuppgifter, trivsel, kollegiala relationer o. dyl. De källor som jag använt är framför allt Farmaceutisk Matrikel, Sveriges apotekarhistoria och artiklar framför allt i Farmaceutisk Tidskrift. Levnadsberättelser eller biografier har jag inte stött på.

Före 1890-talet

Det har naturligtvis alltid förekommit kvinnlig arbetskraft på apoteken, som städerskor och allmänna hjälpredor. Det var säkerligen hushållets medlemmar, pigor, hustrur och döttrar, som fick rycka in och hjälpa till vid behov. Om dessa finns endast anekdotiska uppgifter, t.ex. Axel Schillbergs om hustrun som gjorde pulver hemma vid köksbordet under spanska sjukan. Kanske kan man finna mera sådant. Det fanns också en kategori kvinnor, som är mycket tydlig i källorna: änkor. De säljbara privilegierna var ju också ärftliga och änkor kunde därför fortsätta att driva apoteken, bara driften förestods av en behörig person. I dokumenten har ca 90 exempel på sådana återfunnits. Det kan vara fler eller färre, det är inte alltid tydligt om det bara är en övergång innan en efterträdare tillträtt eller en verklig apoteksdrift genom änkan. Mer än hälften av apoteksdrift genom änkor förekom under 1700-talet. I mer än hälften av fallen varade det kortare tid än 5 år, 8 fall var längre än 20 år. I några apotekar-släkter kunde flera änkor medverka till att apoteken förblev i samma släkt mycket lång tid. Apoteket Svanen i Stockholm hörde under 124 år till slakten Ziervogel. En änka i slakten köpte apoteket åt sonen som var i fält med Karl XII, tillfångatogs vid Poltava och dog som krigsfånge i Moskva. Då övertog hans änka driften. Slakten Molitor på Ängeln i Stockholm och slakten Apiarius på Lejonet i Växjö innehade också apoteken i nära 100 år med hjälp av änkor. Tre av än-

korna, bland annat Scheeles, hann med tre apotekare under sina liv.

Hur det fungerade med de här i princip utbildade kvinnorna finns det inte mycket belägg för. Det var troligen mycket beroende av kvaliteten på den provisor de kunde anställa och hur de kunde samarbeta. Under sent 1600-tal förlorade apotekaren Robergs änka hovleveranserna till följd av sin provisors slarv. 1780 påtalade universitetets inspektion av universitetsapoteket i Lund för fru apotekerskan Kehler att »materialkammare såväl som laboratorium skulle vara under provisorns enskilda disposition och han hava nycklarna därtill«.

1890-talet

I slutet av 1800-talet öppnades allt fler utbildningsvägar för kvinnor, men möjligheterna att få tjänstgöra efter avslutad utbildning fanns inte alltid. Högre statliga tjänster kunde inte kvinnor ha, inte heller tjänst vid sjukhus. Kvinnliga läkare hänvisades till privatpraktik, ofta efter att fått skaffa specialisering utomlands. Kvinnliga pedagoger öppnade egna skolor osv. På apoteksområdet hade våra grannländer börjat öppna de farmaceutiska utbildningarna för kvinnor: Finland, då ryskt, 1874, Danmark före 1890, Ryssland 1890. 1890 hade tre unga kvinnor anhållit om att få börja studera vid Farmaceutiska Institutet. Svaret kom med ett Kungl. brev 1891: »Kvinna må, lika med yngling, kunna antagas till elev på apotek, samt efter fullgjord farmaceutisk tjänstgöring och afläggande af de för apotekare stadgade kunskapsprof erhålla enahanda rättigheter, som tillkomma manlig farmaceut.« Då hade de tre kvinnliga sökandena ändrat sina planer.

Den första reaktionen var inte på att utbildningen öppnades för kvinnor utan att det inte heller denna gång blev krav på studentexamen. Men därefter utbröt en ganska förvirrad och också osmaklig diskussion. Några citat kan visa nivån på diskussionen. »Man kan inte vänta sig att kvinnor ur de bildade klasserna ska kunna orka med de krävande arbetsuppgifterna

i apotekaryrket», »Vår jämställdhet har inte kommit så långt att man och kvinna kunna stå sida vid sida i likartat arbete, utan att den senare på ett eller annat sätt störande inverkar på arbetets gång«. En insändare i Smålandstidningen redovisade dock en annan uppfattning: »Skulle inte vi karlar möjligen kunna komma överens om, att vi börja göra oss löjliga genom fortsättningen av detta babbel«. Apotekarsocieteten uttalade betänkligheter mot kvinnliga farmaceuter, men påpekade att om »apotekaryrket skulle öppnas för kvinnor, dessa skulle åläggas de skyldigheter, men också tillmätas alla de rättigheter, som tillkomma de manliga farmaceuterna«.

Medicinalstyrelsen tillstyrkte tillkomsten av kvinnliga farmaceuter.

Tidningen Idun, som följde kvinnors möjligheter på arbetsmarknaden med stort intresse, konstaterade 1893, att möjligheten för kvinna att utbilda sig till farmaceut var en »landvinning, som ingen tar i besittning«. Vad berodde det på? Den debatt som framhöll det omöjliga för kvinnor att klara arbetet betydde särskilt en hel del, men sannolikt var också många apoteksinnehavare osäkra om nyttan av kvinnliga farmaceuter. Innehavarna var ju en nödvändig förutsättning, eftersom de skulle anta eleverna för tjänstgöring på apotek. Den första kvinna, som kom att avlägga farmacie studiosusexamen, som yrkestiteln då var, var apotekardottern Märtha Leth. Hon hade gått elev i tre år, huvudsakligen på faderns apotek i Karlshamn, men även i Malmö. Kursen i Stockholm var då 6 veckor. Hon avlade sin examen med bra betyg den 21 januari 1897 och redan den 29 januari hade Idun en artikel om den förtjusande fröken Leth, som gärna kopplade av med ett parti lawn tennis. Hon tjänstgjorde sedan på faderns apotek, gifte sig med apotekaren Hallbergsson, fick 5 barn och var borta från yrkesarbete färre än tio år. Hon engagerade sig också fackligt. 1897 och 1899 avlade sammanlagt 16 kvinnor farm. stud. examen. Kursen hölls bara vartannat år. De finns presenterade i Unicornis nr 2, 2001. Två av dessa utbildade sig vidare till apotekare, Agnes Arvidsson 1903 och Gerda Borgström 1905. Av de 16 från 1800-talet blev 4 över 90 år, den äldsta 97, ytterligare 8 blev 80 och äldre. Farhågan att inte orka med var alltså överdriven.

1900-talet

Hur togs de emot på apoteken? Mottagandet var troligen mycket blandat. Flera gifte sig med apotekare och får väl antas ha funnit sig väl tillrätta, andra mötte säkert samma stämningar som speglades i 1890-talsdebatten. Apoteken visade olika stort intresse för att anställa dem. Vissa apotek var mer intresserade, t.ex. Örnen vid Odenplan i Stockholm. Apotekare Enell intervjuades i Svenska Dagbladet 1908 och meddelade att han de senaste 8-9 åren endast anställt kvinnliga farmaceuter. Det var bra för yrket, de stannade inte så länge på banan, antalet äldre obefordrade blev ej fullt så stort. Apotekare Enell ansåg också att kvinnorna i sin tjänstgöring var minst så goda som männen.

I början av 1900-talet börjar de första kvinnorna få fackliga uppdrag. De var revisorssuppleanter, biträdande sekreterare, fullmäktigesuppleanter osv i olika kretsar av Farmaceutförbundet, samt i Farmaceuternas nykterhets-, sjukkasse- och kristliga organisationer och vilohem. Första kvinnan i Farmaceutförbundets styrelse blev Gerda Cederblom 1934. De båda kvinnliga apotekarna fick sina första apotek vid ungefär samma ålder som sina manliga kollegor, men de fick små apotek. Agnes Arvidsson blev 1928 innehavare av Apoteket i Norsjö, där hon var ensamfarmaceut. Hon fick 1934 förflyttning till Mellerud, där hon hade en apotekare och en farmaceut i personalen. Gerda Borgström blev 1932 innehavare i Sölvesborg med en apotekare och en elev i personalen. Kvinnor fick rätt att inneha högre statliga tjänster 1929, så man slapp diskussionen om det kvinnliga könet skulle gå att kombinera med ansvaret för ett apotek. Inom apoteksinnehavarnas organisationer – Apotekarförbundet och Apotekarsocieteten – börjar de första kvinnorna synas först på 30-talet. Första kvinnliga ledamoten i Apotekarsocietetens direktion var Lisa Holm 1947.

Lönen var alltid lika för kvinnliga och manliga farmaceuter – för lika arbete. De hade däremot kanske inte alltid jämförbara arbetsuppgifter. I början på 1900-talet väcktes frågan om olika lön, men det avvisades av den fackliga organisationen. Kanske har vi där förklaringen till att vi inte fick någon kvinnliga farmaceuters förening. Däremot uppstod många diskussioner om deltagandet på arbetsmarknaden. Redan bland de första kvinnliga farmaceuterna visade sig det mönster som alltsedan dess kvarstått. Efter några år på arbetsmarknaden slutar de kvinnliga farmaceuterna eller övergår till deltidstjänstgöring. Varje gång det har varit arbetsbrist eller personalbrist har ansvaret för problemet tillskrivits de kvinnliga farmaceuterna.

När det gått 50 år från att den första kvinnliga farmaceuterna examinerats diskuterades erfarenheterna. Enligt Ebba Hugosson hade de kvinnliga farmaceuterna medfört bättre hygien och bättre allmän samtalston på apoteken. Men pionjärerna hedrades inte. När Agnes Arvidsson avled var hon uppenbarligen bortglömd i kåren. Hon fick ingen dödsruna i facktidskrifterna och det dröjde innan dödsfallet registrerades i matrikeln. I slutet av 1900-talet fick hon ett rum uppkallat efter sig på Apotekarsocieteten senare kompletterat med en porträttmålning. I samband med bygget av Nya Karolinska sjukhuset i Hagastaden har en gata fått hennes namn.

Inom myndigheter och utbildningsväsende kom de kvinnliga farmaceuterna egentligen fram först på 1950-talet. Laura Ohlsson blev visserligen t.f. vetenskapligt biträde vid Statens Farmaceutiska Laboratorium 1935, men först 1953 blev Elna Diding anställd på fast tjänst. Första farmacie licentiat blev Birgitta Spross, sedan på Pharmacia, första farmacie doktor Inga Christensson, sedan lärare på Farmis och sjukhusapotekare.

Ingegerd Agenäs, hedersledamot i Sektionen för farmacihistoria

Spongia – om svampdykeri i Östersjön

I vraket av regalskeppet Kronan, som förläste utanför Hulterstad på östra Öland den 1 juni 1676 och som återfanns 1981, har alltsedan upptakten utgrävningar pågått under ett par veckor varje sommar. Undersökningarna har hitintills genererat ca 35 000 föremål bland vilka ca 200 fyndposter ingår i ett medicinskt-farmaceutiskt sammanhang. De senare, alltifrån mer eller mindre kompletta medicinkistor till enstaka föremål, har dykt upp under hela tidsperioden. Sommaren 2017 har härvidlag inte utgjort något undantag. Under dykperioden, som pågick 1-15 juli blev jag den 8:e kontaktad av Lars Einarsson, som ansvarar för Kronanprojektet och dykningarna – *Vi har hittat någon jäkla tvättsvamp, kan den tillhöra en medicinsk kontext* (Fig.1)? Min första reflexion var om inte svampen hamnat i vraket sekundärt. Man har dykt, plockat upp och vaskat föremål i 36 år och en och annan svamp kan väl ha hamnat i vraket. Men icke! Den återfunna svampen låg djupt ner mellan hålrum och trossdäck om än lite perifert i förhållande till det övriga medicinskt-farmaceutiskt relaterade materialet (Fig. 2).

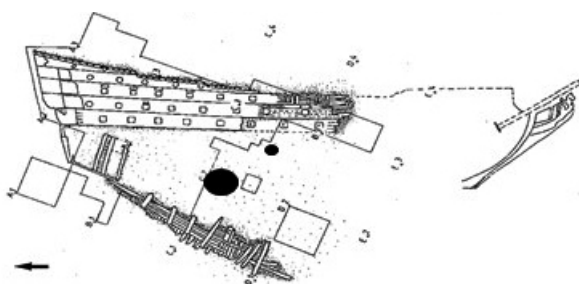

Fig. 2 Vrakdepositioner; stor cirkel huvudsaklig medicinsk kontext, liten cirkel, position för tvättsvampfyndet.

Spongia marina

Vad vi i dag menar med äkta tvättsvamp har tidigt använts inom medicinen. Redan i de Hippokratiska skrifterna användes svampen både som invärtes och utvärtes läkemedel. Ett exempel på tvättsvamp som adsorbent i skadesammanhang återfinns vi i ett citat i Lindgren-Gentzs bok. Citatet är hämtat ur Aurelius Cornelius Celsus (25 f. Kr – 50 e. Kr.) *De Medici* ansett som det äldsta medicinska dokumentet efter Hippokrates, och avser behandling av perforerade buksår. Verket finns översatt och kommenterat av Odenius.

Sedan samtliga tarmar förts tillbaka, skakas patienten lindrigt, varmed vinnes, att tarmarna av sig själva fördelas på sina platser..... Sutur anlägges med tvenne sutyrådar samt tätare än på andra ställen samt både på den inre hinnan och huden, varefter man pålägger agglutrinerande medel. Att därjämte bör användas antingen svamp eller otvättad ull, doppade i ättika och urkramad, är så självklart att det icke behöver alltjämt upprepas.

Fig 1. Nybärgad tvättsvamp ur vraket från Regalskeppet Kronan sommaren 2017.

Utnyttjande av tvättsvamp som tamponader kom att utvecklas ytterligare (se nedan).

Av svamparna bereddes genom förbränning även svampkol. Som *Spongiarium ustio* finns detta upptaget i *Pharmacopea Augustana* 1653. Medeltidens läkare började använda preparatet mot struma. Det var jodhaltigt (SIC). De Levantiska svamparna ansågs vara bäst. Den i Europa vanligen använda svampen erhöles mestadels från svampdjur som ”skördades” och efter beredning såldes i Smyrna (dagens Ismir) i Grekland och Aleppo i Syrien.

Spongia optima (Finaste Swamp) finns upptagen i 1739 års apotekstaxa till ett pris av 18 öre kopparmynt för ½ uns (14,9 g) och svampkolet (*Spongia optima ustus*) kostade 6 öre för en drachma (3,71 g). *Spongiae marinae* (Badsvamp) finns därefter med i Svenska Farmakopén I-VII, d.v.s. fram till 1901. Linné tar upp badsvamp i sin *Systema Natura* under *Spongia officinalis* och nämner också *Spongia compressa schiaccatae*.

Spongia compressa – en tidig medicinteknisk produkt

Spongiae marinae electae i form av *Spongia compressa* (press-svamp) kom till användning i militära sammanhang och behandlas i tidigare upplagor av svenska militärfarmakopéen och beredningen finns till om klart redogjort för i bl.a. UGGLEUPPLAGAN av Nordisk familjebok varifrån följande citat är hämtat.

Spongia compressa bereddes därigenom, att man sönderskar fin väl renad badsvamp af finporig sort (*Spongia marina*) i aflånga, 2 -3 cm tjocka bitar, hvilka blöttes i varmt vatten, urkramades samt hårdt och tätt omlindades, medan de ännu voro varma, med starkt, fint snöre. Dessa press-svampar sögo till sig fuktighet och svälldes därvid starkt hvarför de kunde användas till utvidgning af skottkanaler, fistelgångar o. d.

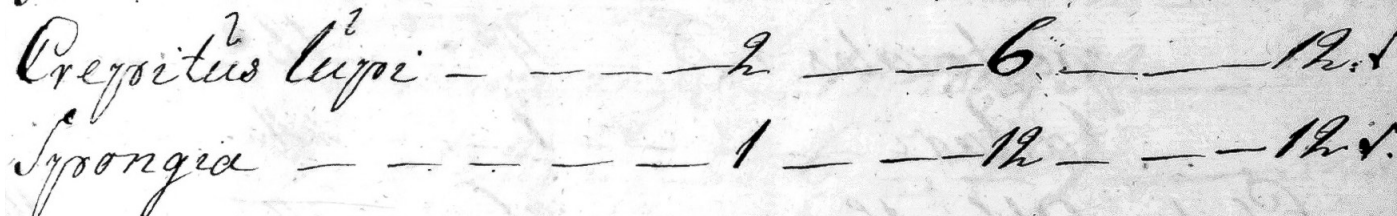

Fig. 3. Utdrag ur den medicinska utrustningslistan i Linnés Memorandum till Amiralitetet inför 1741 års sjötåg i samband med Hattarnas krig emot Tsaren. (Crepitus lupi = humlekottar, Spongia = tvättsvamp).

Press-svamp som fisteldilator kom senare att ersättas av s.k. *Laminaria*- eller *Tupelostift*.

Från dokument i Riksarkivet vet vi att Linné, under sina år som amiralitetsläkare, inkluderade *Spongia* i flottans läkemedelsförråd inför 1741 års krig mot Ryssland (Fig. 3). I utrustningen för utvärtes bruk skulle ingå 1 skålpund *Spongia*. Detta verkar för vara det hitintills tidigaste kända belägget för drogens användning i Sverige. De arkeologiska fynden från Kronanvraket förskjuter nu, liksom var fallet med användningen av rostad rabarberot (*Radix Rhabarbara Tosti*), denna tidpunkt minst 65 år bakåt i tiden.

Björn Lindeke

Fotnot:

1. Lindgren-Gentz hänvisar till Celsus, C., Åtta böcker om läkekonsten. Odenius, M. V, 1906, Översättning med noter. Lund. s. 464.
2. Collegium Medicum, 1739, *Catalogus et Valor Medicamentorum in Officinis Pharmaceuticis Regni Sveciae Prostantium*. Stockholm. s. 78.
3. Pharmacopea Suecica, se speciellt Berlin, N. J., 1849, *Den Svenska Farmakopeen översatt och kommenterad* vol. 1, Lund, s. 645-646.
4. *Nordisk Uppslagsbok, Uggleupplagan 1922*, s. 187-188.
5. Lindeke, B., 2006. Linné rustar för krig. *Hippokrates* 23. Helsingfors, s.97-121.
6. Lindeke, B., 2015. Rostad rabarberrot – från beprövad erfarenhet till vetenskap, *Kemivärlden Biotech med Kemisk Tidsrift* 4, s 38.

Gifter och läkemedel – en toxikologisk tillbakablick

Toxikologin är naturvetenskap och konst. Konsten är att riskbedöma/värdera läkemedel och kemikalier utifrån data från cellförsök, djurförsök och från studier på människa. Man har genom åren lärt sig från rättsmedicinen, yrkestoxikologin, läkemedelsbranschen och miljötoxikologin. Yrkesmedicinaren Ramazzini i Italien kunde under senare delen av 1600-talet nämna kemister, förtennare, farmaceuter, mjölsiktare, stenhuggare, avloppsarbetare och t.o.m. likbärare som speciellt utsatta för gifter.

Människor och djur har lärt sig äta vissa växter och växtdelar och undvika andra. Schimpanser med inälvsparasiter äter t.ex. mäger på växtgrenar innehållande vernonioside B1 and vernoniol B1 (steroidglykosider) som har antiparasitisk verkan. Cytokrom P450-familjen har ett 60-tal subvarianter i våra kroppar, många utvecklade för att bryta ner toxiska ämnen i växter för att människor ska kunna överleva i en "fientlig" miljö. Så har växter format metabolismen i våra kroppar.

För en enskild växt som bolmört eller julros har genom tiderna angivits ett 25-tal olika indikationer och minst lika många biverkningar. En fråga som

inte får sitt svar är hur man under sekler kunna skilja sjukdomssymtom från biverkningssymtom. Det har förstås inte varit möjligt! En annan distinktion är den som gäller akut respektive kronisk toxicitet. När det gäller akut toxicitet har samband med intag rätt lätt kunnat observeras. Svårare måste det ha varit med kronisk, kanske smygande toxicitet och ackompanjerande sjukdomssymtom.

Idag är allmänhetens uppmärksamhet, styrd av forskningsrapporter, riktad mot kroniska effekter som risk för cancer, fosterskador, hormonella störningar mm. Människor har en diffus känsla av att även låga koncentrationer i livsmedel skulle utgöra hot mot vår hälsa och tror att spår av arsenik i ris är ett hot mot barnen och en cancerrisk.

Läkemedel

När det gäller uppmärksamhet mot läkemedels toxicitet går det en tydlig gräns runt 1960, då neurosedynkastrofen ledde till utökad experimentell toxikologi, uppbyggnad av farmakovigilansstudier och biverkningsregister hos läkemedelsföretag, nationella myndigheter och WHO. Biverkningar kan vara resultat av alltför kraftig, om och förväntad farmakologisk effekt. De kan vara relaterade till framför allt genetiskt betingade idiosynkrasier, överkänslighet. Sekundärfarmakologi är en annan mekanism bakom biverkningar. Exempel på denna är Torsade de pointes, förlängt

Kronos hustru Rhea.

QT-intervall, med risk för plötslig hjärtdöd orsakad av andra generationens antipsykotika. Klozapin, olanzapin, risperidon är goda exempel. Vidare finns det ospecifika effekter som kan utövas av läkemedel likaväl som kemikalier i övrigt. Metabolism kan ske till reaktiva metaboliter eller en interaktion kan uppstå med några av de 10.000-tals proteiner eller fetter vi har i våra celler.

Ett under årtusenden använt läkemedel har varit kvicksilver. Å ena sidan förbjöds läkare redan under Platons tid att förskriva kvicksilver, under hot om dödsstraff. Å andra sidan var det svårt även under 1800- och 1900-talen att få grepp över kvicksilvers toxicitet, bl.a. med tanke på alla olika kemiska former som använts: metalliskt, olika salter och olika organiska former. Kviksilver har orsakat oerhört lidande genom århundradena utan att åstadkomma nytta och dess bruk kan betraktas som den största läkemedelskatastrofen hitintills i historien.

Trots decennier av aspirin användning kom inducerade blödningar i magtarmkanalen inte till kännedom förrän under 1930-40-talen och dess benägenhet att inducera hjärnödem hos barn (Reye's syndrom) inte förrän på 60-talet. Streptomycinets (mot TB) benägenhet att orsaka hörsel- och balansproblem samt njurtoxicitet blev ganska snart bekant. Senare forskning har avslöjat att en mutation i mitokondriellt DNA ligger bakom ökad känslighet för ototoxicitet hos aminoglykosider som t.ex. streptomycin.

Då och nu

Det vanligaste sättet att bli kvitt gifter är att kräkas. Enligt den grekiska mytologin tillverkade redan Kronos hustru Rhea ett emetikum, som hon bad Zeus ge sin far Kronos så han kräktes upp alla de syskon han ätit. Långt tillbaka i tiden fanns föreställningen att man kunde balansera giftighet av en växt med den positiva effekten av en annan. I linje med detta skulle snödropp mot spikklubba kunna vara den äldsta kända antikolinesteraseeffekten. I Ebers Papyrus (ca 1550 f.Kr.) finns en samling av 829 recept med nämnande av 700 droger. Men inget lär nämnas om biverkningar.

Varningar för vad man stoppar i sig finns belagt långt bak i tiden. I Domarbokens 13:e kapitlet varnas en havande. "I Sorga levde nu en man av daniternas släkt, vid namn Manoa; hans hustru var ofruktsam och hade icke fött några barn. Men Herrens ängel uppenbarade sig för hustrun och sade till henne: Se, du är ofruktsam och har icke fött några barn, men du skall bliva havande och föda en son. Tag dig nu till vara, så att du icke dricker vin eller starka drycker ej heller äter något orent".

I den 5000-åriga indiska läkemedelskonsten, ayurvedamedicinen, nämns kinabark, rauwolfiarot och bromhexin från *Adhatoda vasica* som viktiga ingredienser, men även ett antal toxiska metaller ingick. Allt detta återfinns även i nutida beredningar som säljs i västvärlden. Företrädare för denna medicintradition anger att dessa metaller är en integrerad del av beredningarna, att de använts under århundradena och nämnts i antika texter, utan säkerhetsrisker. Alltså ingen anledning utföra kliniska provningar!

Till slut uttalanden från två vise män: *If a drug does not cause reactions in a patient it will not cure his disease either* (Mencius i Kina 100 B.C); *The same drug both makes harm and cures* (Ovidius, romersk skald runt Kristi födelse).

**Lennart Dencker,
professor emeritus i toxikologi**

Litteratur:

- The Dawn of Drug Safety. Myles D. B. Stephens (kan hittas på WHO Monitoring Centre's hemsida) samt
- Casarett & Doull's Toxicology (äldre versioner tillgängliga på nätet https://jawaidzai.files.wordpress.com/2013/09/casarett_and_doull_s_toxicology-the_basic_science_of_poisons_7th_edition_2008.pdf)

(En resumé av föredrag i samband med sektionens årsmöte).

Abortmetodernas historia i Sverige

Fyra huvudgrupper av illegala abortmetoder har funnits: gifter, örter/örtavkok, fysisk påverkan samt läkemedel. Främst olika rättsfall har gett insyn i förekomsten av metoder. Ett problem i sammanhanget är den flytande gränsen mellan menstruationsbefrämjande, s.k. emmenagoga, och abortiva medel. Exempel på lättillgängliga gifter, som använts in på sena 1800-talet, är fosfor som erhöles från dåtidens tändstickshattar, råttgiften fosformos och arsenik samt kvicksilver. De aktiva substanserna spänner över ett brett kemiskt fält: fettsyror, steroler, saponiner, terpenener, alkaloider, peptider, prostaglandiner och hormoner. Att ett ämne i experiment uppvisar abortiv effekt är inte det samma som att det är abortivt i praktiken. Toxicitet, dos, fördelning och nedbrytning i kroppen tillkommer vid reala omständigheter.

Örter

Örtbaserade aborter fanns allttjämt i början av 1900-talet, men avtog med tiden. De hade en osäker verkan beroende på okunskap om doser, beredning och rätt tidpunkt för insättande. Metoderna hämtade stöd i historien. Linné hade t.ex. lagt märke till att kvinnor i Lappland och Västerbotten använde renfana för "lättare stundande barnsbörd". Vanligt förekommande växtmaterial anges i boken *Historier om ett brott* ⁽¹⁾, se *tabell 1*. I länder med abortförbud är fortfarande örter och örtavkok ett nyttjat alternativ, främst av ekonomiska skäl.

För ett par år sedan utkom boken *Natural Liberty – rediscovering self-induced abortion methods* ⁽²⁾. Totalt finns monografier för 39 växter upptagna i denna, för vilka växtedel, beredning, dos, verkan, innehållsämnen och biverkningar anges. Sex av växterna återfinns

bland tidiga svenska abortmedel. Det förvånar att i boken nämnda vardagliga växter/kryddor som kamomill, morot, lupinfrö, vitlök och ingefära inte dokumenterats som använda som abortmedel i vårt land.

Fysiska metoder

Parallellt med att örtextraktens betydelse minskade bland svenska abortmedel ökade antalet fysiska metoder att avlägsna fostret. Vanligast var införandet av en s.k. sond/kateter eller insprutning med livmodersprutor i slidan eller "effektivare" i livmodern, men även strumpstickor och bourgirer användes. Risken, om ingreppet inte gjordes av en läkare eller en van abortör, var stor att en infektion uppstod av osterila instrument respektive att livmoderväggen punkterades. Till insprutning användes tvällösningar och desinfektionsmedel t.ex. Auroform från Hässle, som var en blandning av formalin, terpinol och tvällösning. Mer desperata försök gjordes med karbolsyra, kloroform, soda och bensin, som såldes på apoteken. I ett försök att minska aborterna förbjöds 1938 försäljning av katetrar och livmodersprutor utanför apoteken. Från och med 1943 till 1961 var apoteken skyldiga att föra bok över rekvisitioner på fosterfördrivande medel och spara dem i minst 10 år ⁽³⁾. En genomgång av journaler från fyra apotek 1944-60 visar att katetrar var vanligast. Märkena var i nämnd ordning Nelaton, Folley, Pezzer samt Thiemann, men ytterligare märken förekom. Mot slutet av perioden dominerade Orthogynol set.

På 40- och 50-talet användes vid aborter upp till tre månaders graviditet, dilation av livmodermunnen med hjälp av s.k. Hegarstift av metall eller laminarstift, som var en algprodukt som svällde i vätska. Därefter av-

Tabell 1. Medel använda vid illegal abort i Sverige

Örter och växtextrakt

Almbast, Cortex Ulmi interior *Ulmus glabra*
Arrowrot, Tuber Arrow. *Maranta*arter m.fl.
Bockhornsklöver, *Trigonella foenum graecum*
Fikon, *Ficus passa*
Gråbo, *Artemisia vulgaris*
Linfrö, *Linum usitatissimum*
Mjöldryga, *Secale cornutum*.
Mynta, varierande arter
Opium, *Papaver somniferum*
Persilja, *Petroselinum hortense/sativum*
Renfana, *Tanacetum vulgare*
Ruta/vinruta, *Ruta graveolens*
Rödmalma, *Malva silvestris*
Saffran, *Crocus sativus*

Läkemedel (urval)

Agomensin*, Ciba 1925
Auroform, Hässle sedan 1906. Sv. farmakopén 1925
Aloepiller
Bloddroppar, Tinctura lignorum
Huvudvärkspulver
Influsantabletter*, Pharmacia
Jodglycerin. mot syfilis
Kinakapslar
Kolokvintdroppar
Leopiller
Menalgin*, Astra: efedrin, benzylsulfat, mm.
Menopausin, Hässle: Ovar sic., amidopyrin mm.
Menstrual*, fabrik Conradsson: liknande Menalgin
Ricinolja
Selinolkapslar*, Astra 1943
Sävenbomsolja
Pituitrin, extrakt från tallkottskörteln
Secale

Kemikalier

Alkohol
Arseniksyrlighet
Bensin
Fosfor
Karbolsyra
Kloroform
Köksalt
Kvicksilver
Kromsyrat kali
Soda

* Apotekens specialitetsregister 1938 till 42

Blodrenande droppar och Kolokvintdroppar från apoteket Lejonet i Malmö.

läsnades fostret med aborttång varefter skrapning av livmoderväggen utfördes med s.k. kyrett, ett ca 2 dm långt smalt ögelformat metallverktyg.

Vid sena aborter gjordes minikejsarsnitt. På 60-talet gjordes legala aborter efter tre månader med hjälp av i livmodern insprutad 20 % koksaltlösning eller andra lösningar, följt av skrapning av kvarvarande placentalrester. Det tidigare illegala insprutningar hade övergått till läkarpraxis. På 1970-talet användes vid tidiga aborter vakumaspiration (vakumutsugning). Tekniken hade införts från östeuropeiska abortkliniker under mitten av 60-talet. Fördelen gentemot skrapning var mindre risk för punktion av livmoderväggen.

Läkemedel

Med tiden blev läkemedel allt vanligare som illegala abortmedel. I en undersökning från Sabbatsbergs sjukhus på 30-talet uppgav 30 % bland dem som intagits efter misslyckade aborter att de använt något läkemedel. Rättsliga utredningar 1947 – 49 visade att siffran ökat till 67 %. Tidigt användes främst kinakapslar och "blodrenande droppar", Tinctura lignorum (extrakt av sassafraträ, guajakträ, sandelträ och eneträ). De förra såldes receptfritt på apotek till 1956. Kinin är uteruskontraherande och i dagens FASS varnas för dess användning vid graviditet. Även kolokvint från växten *Citrullus colocynthis* fanns på 30-talet på apoteken som piller och droppar. Växten har lång historia som abortivt medel och finns nämnd som fosterfördrivande redan i faraonernas Egypten. Extrakt från växten har senare på 1900-talet visat sig ha uteruskontraherande effekt. Även sävenbomsolja från en importerad art av en, *Junierus sabina*, var apoteksvara. Under senare år har iranska forskare isolerat de ämnen som ansvarar för den abortiva effekten, men redan Dioskorides och Plinius nämnde växtens

Rivanol 10 st á 1g från I. G. Farben, Pharmazeutische Abteilung (2-Aethoxy-6,9-Diaminoacridinlactat 1,0 samt Carbamid 0,5).

menstruationsbefrämjande verkan. Tyskans benämning på drogen är talande nog Kindermord. Allehanda laxermedel var också tidigt använda men deras abortiva verkan är nog en överförd föreställning om en utdrivande effekt. De tidigare livmoderinsprutningarna ersattes succesivt med läkemedlet Rivanol (ett desinfektionsmedel som avregistrerades 1972) följt av en spruta med uteruskontraherande oxytocin.

Ett tidigt läkemedel var Agomensintabletter från Ciba. Det finns i företagets katalog redan 1925 och innehöll ett extrakt från äggstockar. 1942 upptogs det som ett menstruationsbefrämjande hormon i Apotekens specialitetsregister. Ett liknande preparat vid tiden var Hässles Menopausin. Selinol var ett alternativ från Astra, som innehöll apiol från persiljefrön, med indikationerna amenoré, dysmenoré och utebliven menstruation. Astras Menalgin och Menstrual från fabrik Conradsson i Sollentuna, var två liknande helsyntetiska preparat. Det är oklart om dessa, liksom

4.6 Fertilitet, graviditet och amning

Graviditet: Kinin i höga doser har hos både djur- och humanfoster associerats med olika typer av missbildningar samt ototoxicitet. På grund av dess uteruskontraherande effekt kan kinin också vid höga doser framkalla abort. Under graviditet skall därför kinin ges endast på strikt indikation (vid akut malaria) och sedan moderns behov vägts mot riskerna för fostret.

Aktuell FASS-text för kinintabletter.

olika värktabletter, främst användes i abortsyfte eller som smärtstillande medel vid abortförsök.

1992 introducerades dagens medicinska abort vid tidig graviditet bestående av en tablett mifeprison (antiprogesteron) inom ca två dagar följt av prostaglandinavagitoriet Cervagen (gemeprostat) eller en tablett innehållande misoprostol. Detta var en svensk innovation av professor Marc Bygdemans grupp vid KI. Redan 2003 var hälften av alla tidiga aborter medicinska och resten vakumaspiration. Idag är så gott som alla aborter medicinska.

Anders Cronlund

Fotnot

1. Historier om ett brott: illegala aborter i Sverige på 1900-talet av Lena Lennerhed, 2008. Bokförlaget Atlas.
2. Published by Sage-femme, Las Vegas 2008. www.naturalliberty.com
3. Medicinalstyrelsens cirkulär 168, 31 december 1942.

Några nedslag i Nordic Medical History Congress 2017

Nordic Medical History Congress går av stapeln vart annat år. Årets kongress, den 26 i ordningen, som ägde rum den 31 maj – 3 juni på hotell Gillet i Uppsala, hade samlat 80-talet deltagare. Trettiofem procent av deltagarna kom från andra länder än Sverige; England 1, Estland 1, Lettland 1, Polen 1, Spanien 1, och Argentina 1, med övriga delegater fördelade mellan Danmark, Finland, Island och Norge.

Kongressen, var sammansatt av plenarföredrag och kortare föredrag i parallella sessioner och inleddes på onsdagskvällen med ett get-together-party, spektakel och föreläsning i Linné-trädgården. För spektaklet stod *Hans Odö* och för föreläsningen Professor Bergianus *Bengt Jonsell*. På lördagen avslutades det hela med en bussresa och besök vid Sättra brunn.

Kongressen var centrerad kring följande temata; Farmaci och Farmakologi, Medicinska institutioner och Utbildning, Psykiatri, Medicinska föremål, Genetik, Epidemiologi, Medicinska pionjärer, Pediatrik, samt Gamla Rom och Gamla sjukdomar. Från programmet kommenteras ett urval.

Professor *Jaanus Harro* vid Universitetet i Tartu höll ett mycket intressant plenarföredrag över den moderna farmakologins framväxt i Dorpat under influenser av personer som Rudolf Buchheim och Oswald Schmiedeberg m.fl. tyskar och balttyskar under den tsar-ryska tiden. Ur en obsolet *Materia Medica* föddes den moderna inte bara farmakologin utan även toxikologin.¹ Man hade tillgång till goda apotekare/analytiska kemister t ex George Dragendorff och Schmiedebergs (*the father of pharmacology*) vars avhandling 1866 behandlar analys av kloroform i blod.

Från 1800- till 1900-tal och från Tartu till Riga tog oss *Sabine Lauze*, Faculty of Pharmacy, Riga Stradi University, som berättade om förändringarna inom farmacin i Lettland under perioden 1918 till 1945. Under självständigheten 1918-1940 utvecklades farmacin väl men efter Sovjets invasion 1940, nationaliserades apoteken, en del apotekspersonal deporterades till Sibirien och läkemedelshanteringen missköttes. Under den efterföljande tyska ockupationen 1941-1945 försökte man åtgärda kaoset. Den lettiska farmaceutiska organisationen tilläts träda i funktion och man såg i görligaste mån till att tidigare ägare återfick sina apotek. Återprivatiseringen startade 1943 och i maj 1944 hade 220 apotek återbördats. Återinträdet av personal kom dock inte att omfatta den judiska delen, där lettisk farmaci förlorade 1/3 av sina tidigare anställda. Vid krigsslutet tog Sovjet över igen och eländet från 1940 gick i repris med nationalisering och deportation efter välkänt mönster.

Åter bakåt i historien och till de svenska provinserna vid Östersjöns södra stränder guidades vi av *Joanna*

Nieznanowska, Dept. of History of Medicine and Medical Ethics, Pomeranian Medical University, Szczecin, som med ungdomlig entusiasm berättade om utbildningen vid Stettins Kungliga Gymnasium vid tiden för svenska Pommern 1647-1713.

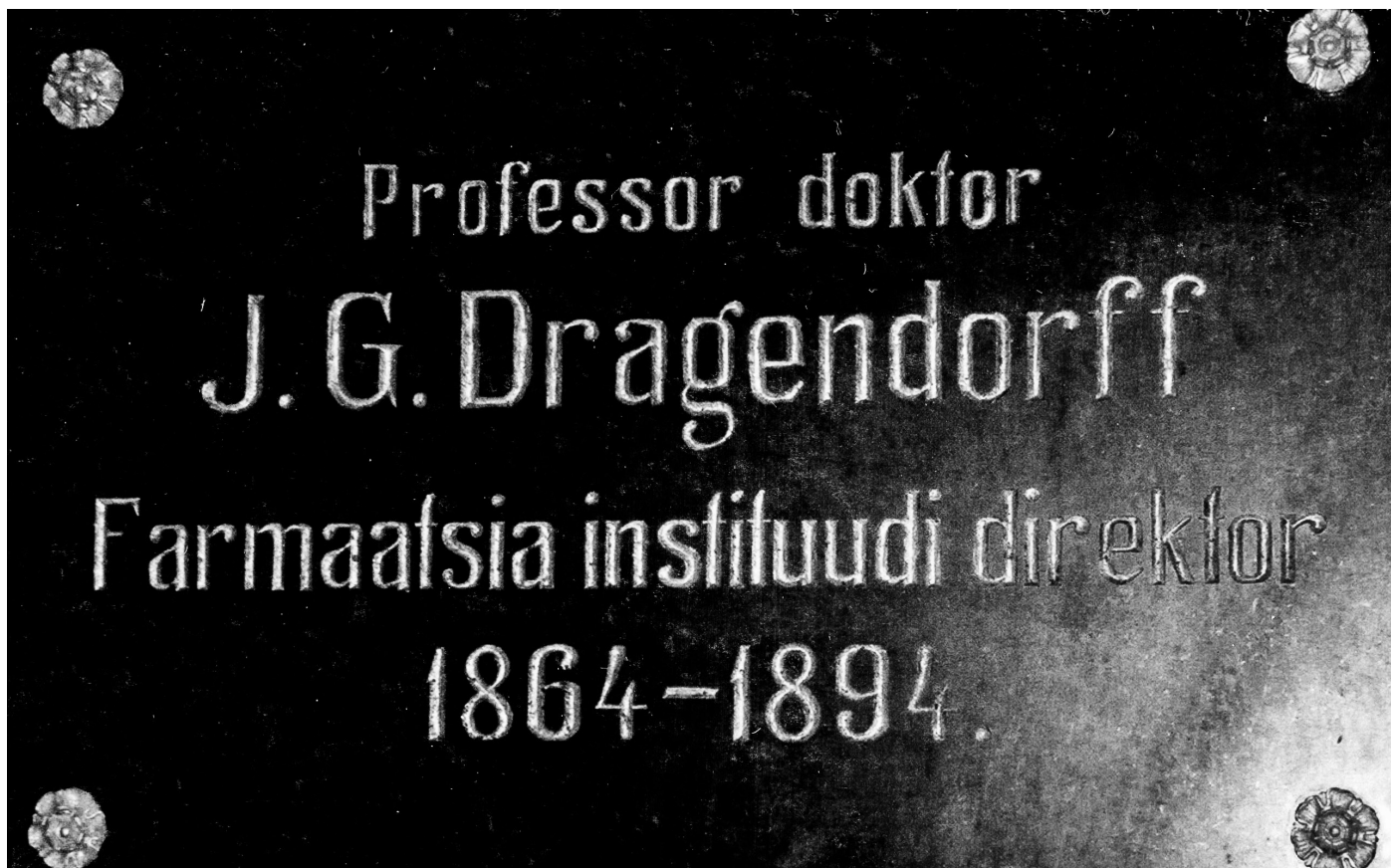
Under den svenska administrationen introducerades medicin som ämne och kom att utvecklas under ledning av fyra läkare, Georg Kristenius (1647-60), Johan Zander (1667-95), Kristian Lembke (1695-1704) och Carl Friedrich Luther (1705-11).² Professorernas roll var av stor betydelse för förmedling av nya koncept och modern kunskapsuppbyggnad inom naturalhistoria, medicin, botanik och farmaci. Kristenius introducerade Harveys upptäckt av blodomloppet och Zander satte igång med anatomiska demonstrationer.

Funderingar kring Linné och hans lärjungar saknades inte. Tankar kring Linnés medicinska arv uttrycktes av *Gudrun Nyberg* och Vetenskapliga nyheter i brev från Peter Hernquist till Linné och Abraham Bäck förmedlades av *Lars-Erik Appelgren*.

Kerstin Hulter-Åsberg redogjorde för vad som avslöjas i tidigare okända medicinska journaler knutna till officerare i finska kriget 1808-1809. Journalerna, som grävts fram i Hagströmerbiblioteket är knutna till det militärsjukhus som upprättades i Umeå under perioden september-december 1808 då 3 800 soldater anlände till staden. Chef för verksamheten var militärläkaren Johan Fährée. Journalerna är delvis skrivna på latin, men har översatts av professor Anne-Marie Billing-Ottosson.

En plenarsession utgjordes av en diskussion mellan Nobelpristagare, professor *Arvid Carlsson* och professor *Elias Eriksson* på temat Neuropsykofarmakologiens framväxt. Samtalet som var av intervjukaraktär med Professor *Lars Orelund* som ordförande, sändes via länk från Göteborg. Diskussionen beskrev den konsekutiva uppbyggnaden av vår kunskap kring funktionen av dopamin och serotonin samt hur denna kan påverkas, genom utvecklingen av läkemedel kring sjukdomar som parkinsonism, schizofreni, ångest och depression.

Professor *Ulf Pettersson* höll en plenarföreläsning på temat från rasmedicin till modern genetik som följdes av en paneldiskussion kring frågan om rasbiologi, där han fungerade som moderator. På relaterat tema presenterades några föredrag, bl.a. ett av *Rebecca Klette*, University of London som hade grävt ner sig i skandinaviska degenerationsteorier, Herman Lundborgs arbeten och tillkomsten av det Rasbiologiska institutet 1922. Vare sig man syftar till att omvärdera historien eller inte, så anses studier kring hur man såg på atavism och arvshygien, i ljuset av dagens kunskap kring DNA, som i högsta grad opportuna och politiskt korrekta.

Plakett i Farmaceutiska institutet vid Universitetet i Tartu.

Avseende medicinhistoriska museer med tillhörande samlingar (och preparat) höll kurator *Adam Bencard* vid Köpenhamns medicinhistoriska museum en lysande plenarpresentation kring vikten av föremålen för förståelsen av medicinens historia. Han presenterade i fördraget *Medical Museion*, som står i särklass avseende de medicin-farmacihistoriska museerna i Norden – modernt, progressivt och med solid ekonomi. Museet, som är knutet till Institutet för folkhälsovetenskap, är som institution engagerat i såväl, kandidat- och magister- som doktorandkurser, samt håller i ett antal forskningsprojekt. Museiverksamheten är sammansatt av, en byggnad (tidigare Kongelige Kirurgiske Akademi, Bredgade 62), en forskningsenhet, en museisamling grundlagd 1906 som i dag omfattar 250 000 föremål, samt ett virtuellt universitet (www.mm.ku.dk). Beträffande visioner och framtid se även <http://www.museion.ku.dk/da/>. *Henna Sinisale* från Helsingfors universitetsmuseum belyste ett antal säkerhetsaspekter i samband med arbete med museiala äldre föremålssamlingar, alltifrån apparativ utrustning till torra montage och olika våtpreparat – arsenik, asbets, bly, kadmium, kvicksilver, radium, formalin, naftylaminer, PCB, pikrinsyra m m. Inom sessionen medicinrelaterade föremål redogjorde jag själv för de fynd av medicinalvikter, daterade till före 1670 som över en period av 13 år bärgats vid dykningar i vraket från Regalskeppet Kronan.

Lördagens besök vid Sättra brunn var en mycket positiv upplevelse framför allt att få se hur väl man lyckats förvalta men även levandegöra det medicin- såväl

som kulturhistoriska arvet. Inte minst det nyinrättade Brunnsmuseet framstår som ett Arbetslivets Museum väl värt ett besök. Den gamla karbadsanläggningen med tillhörande enhet för ångextraktion av tallbarr, kompletterad med rikligt av fotomontage, minner om en något annorlunda brunnskultur än dagens Nya badhus. Det senare erbjuder romantiska spa-weekends med sköna behandlingar under devisen *Mat-Spa-Boende*, t.ex. *Vin-Spa-Helgen* med viner som innehåller antioxidanter att stärka och mjuka upp din hud (hämtat från reklamannons). Ömsom vin, ömsom vatten. Personligen anser jag att en gin och tonic nog faller mer i organoleptisk harmoni med den gamla tallbarrsoljekulturen.

Björn Lindeke

Fotnot

- ¹ Se. Holmstedt, B., Liljestrand, G. 1963, *Readings in Pharmacology*, New York. [B. Lindeke]
- ² Stettin var det svenska Pommerns administrativa centrum och styrdes av en provinsregering under ledning av guvernören Carl Gustaf Wrangel från 1648 till hans död 1676, dock med undantag för åren 1653-56. CGW tillhörde den ledande gruppen nedanför kungamakten och utövade ett stort inflytande inte minst avseende kultur- och vetenskapspolitik. Mellan CGW och de två rektorerna Johannes Micraelius och Joannes Georgius Tremellius rådde ett utpräglat patron-klientförhållande. Korrespondens mellan GGW och Johan Zander finns bevarad i Skoklosterarkivet se Losman, Arne, 1980, *Carl Gustaf Wrangel och Europa*. Stockholm, sid.130-149. [B. Lindeke]